

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIÓ A GAVARNIE Y ENCONTORNS

(Acabament)

L'ENDEMÀ, dia 10 d'Agost, era'l destinat pera dur a cap la tasca més pesada del nostre viatge, tot essent al mateix temps el seu principal objectiu: l'ascensió del Vignemale. Encara que avesats a la montanya y portant en nostre actiu algunes ascensions d'empenta com la del pic d'Aneto, no deixava de fer-nos certa impressió'l llegir en les guies que l'ascensió era difícil y perillosa y sols recomanable a turistes exercitats y montanyencs. El nostre inseparable guia Haurine'ns assegurava l'èxit, y en ell confiavem tant com ab nostres propries cames. L'itinerari y detalls de l'excursió són com segueixen: trajecte a cavall de quatre hores desde Gavarnie fins al peu del gran glacier; unes tres hores de marxa sobre'l glacier fins arribar al cim; baixada pel mateix indret, anant a fer nit al refugi d'Ossoue. L'endemà, baixada a peu fins a Cauterets en unes sis hores. Dos guies a 30 francs cada un; un *porteur* a 15 francs; cavalleries pera un dia a 15 francs.

Es el Vignemale la montanya més alta dels Pireneus francesos, ja que la Maladetta, el Posets y el Mont Perdu se troben completament dins d'Espanya, formant altres tants estrebs que's destaquen de la serralada central. El pic culminant del Vignemale es l'anomenat *Pique Longue* (3.298 metres).

A un quart de cinc del matí estavem ja tots montats y a punt d'empendre la marxa. Feya encara fosca completa y les esteles se confonien ab alguns llumets del poble. La temperatura era molt freda, però no's veyia un núvol en tot el cel, y els homes, entusiasmats, ens prometien un bon dia.

Prenguerem la ruta en direcció NO., diametralment contraria a la dels altres dies, enfilant seguidament la vall de Sausses. Mar-

xàrem silenciosos una bella estona, confiant-nos a l'instint de les cavalleries, ja que ab prou feines arribavem a entreveure'l camí. A mida que'ns endinsavem en la vall anà aixecant-se'l dia, fins que un raig de sol daurà'ls alterosos pics que teniem a l'enfront. Entravem després al pla de Millàs, extens planell de pasturatge clapejat d'aiguamolls. La vista de la cascata de Tapou, impetuós doll d'aigua que surt brunzent d'un forat obert a la roca y es desploma desde 150 metres, ens féu deturar la marxa breus moments.

La vall se restreny de sobte, y el camí, planer en l'últim trajecte, se redreça y s'enfila per la vorera dreta del barranc. El pas no era gens agradable: als pocs minuts ens trobavem passant per una estreta cornisa de mitg metre escassament d'amplaria, ab un pregon estimball a mà dreta y el mur aplombat a l'esquerra, sense lloc tant sols pera desmontar, com hauriem degut fer una estona abans. Al fons del barranc se sentia bramar l'aixordadora cascata *des Houlettes*, que no'ns deixava demanar auxili als guies, y un vent huracanat ens bofetejava ab fortes ratxades. Per sort la cosa no durà gaire estona y prompte'l camí esdevingué més transitable.

A les vuit tocases, ab els membres glaçats y entumits pel fred, assolim el refugi de Bellevue, que no es altra cosa que unes coves obertes al cor de la penya, excavades pel Comte Rousell durant els istius de 1888 y 1889 ab auxili precisament del nostre guia.

Aquí deixarem els cavalls y a peu començarem a atacar l'esmicolat pedruscall que constitueix la *moraine* terminal del gran glacier del Vignemale. Poca estona després trepitjavem la dura carcassa del glaç sense un borrall de neu que suavisés les seves aspreses y ens facilités l'ascensió. La pendent era molt pronunciada, essent-nos precis obrir graons en molts indrets pera anar guanyant alçaria. La gelera's presentava esberlada y trocejada per tots indrets ab amples y fondes esquerdes. Desde'l primer moment ens lligàrem a la corda, anant en Haurine de capdavanter, y, ab molta calma y prenent un sens nombre de precaucions, anàrem montant y sortejant els reblincaments y esqueixalades del glaç. A mitg glacier una esquerdada de més d'un metre d'amplaria'ns barrà el pas en absolut. Resseguint-la a dreta y esquerra, trobàrem, per fi, un pontet de neu, més tant prim y delicat que'ls guies no's resolien a passar-lo. Si haguessim tingut una escala, la tasca de passar a l'altra banda hauria sigut facilíssima; però, desprovehits d'aquell utensili, no sabiem com resoldre'l conflicte. En Haurine,

impacient, tantejava'l pont ab la punta del bastó, y a l'últim, recomanant-nos que'l tinguessim ben subjecte ab la corda, s'atansà an el pontet, atravessant-lo ab dugues gambades. La neu aguantà ferm, y els demés el seguïrem, prenent un per un les mateixes precaucions.

Arribats a la part alta del glacier, s'acabaren les dificultats,

Clisé d'Artur Mora

GLACIER DEL VIGNEMALE

restant-nos sols atravessar un extens camp de neu, quasi pla, pera arribar al peu del pitó terminal que's redreçava a l'altre costat de la nevada plana.

Saltàrem d'un bot de la neu a les pedres, escalant la punxa final ab tota la pressa que'ns permetia la poca solidesa del terror, format d'esquist roig esmicolat, l'exagerada pendent y la falta de pressió determinada per l'altitut a que'ns trobavem, bastant per amunt dels 3.000 metres. Un crit dels guies y una piràmide de pedres, punt de mira dels treballs geodèsics, ens féu comprendre que ja erem al cap-d'amunt.

Quina emoció! Sols els que s'han enlairat alguna vegada per

damunt de les neus perpetues y han trepitjat el cap d'aquests gegantins cimals poden capir que se sofreixin sense recansa les fatigues de l'ascensió.

Arracerats a la piràmide y fortament apretats els uns als altres, restàrem llarga estona, pantejant encara pel cansament, ab un nus a la gola que no'ns deixava dir paraula, contemplant, esgarriats,

Clisé d'Artur Mora

PART ALTA DEL GLACIER DEL VIGNEMALE. LA PIQUE LONGUE

el paorós abim que s'obria als nostres peus, y embadalint la vista en aquell immensíssim panorama.

El cim es molt estret y sols accessible per un pont, seguint una cantelluda cresta, voltat lo restant per plombats precipicis de centenars de metres. L'horitzó visual es excepcionalment extens. Totes les més grosses sumitats pirenenques són visibles: les Malehides y el Posets, el Mont Perdu, el Marboré y els dos pics de Midí, s'oviren ab tota claretat desde aquest digne germà seu. El Balaitous y l'Ardiden semblen a tocar.

Un infinit oneig de carenes y serralades s'extenen per tots els costats fins a perdre-s de vista, y cap al N. s'endevinen en-

tremitg de la calitja les extenses planes de Lourdes y Tarbes.

Emperò la vista, apartant-se de les visions llunyanes, se sent irresistiblement atreta per l'esgarrafós entall que s'obre entre la Pique Longue y el cim de l'anomenat Petit Vignemale. Es una canal quasi vertical d'uns 900 metres d'alçada, oberta entre dos estimballs coronats pels esmentats pics. El glacier se reblinca

Clixé d'Artur Mora

DESDE'L CIM DEL VIGNEMALE (3.298 m.)

en aquest indret, formant com un embut de sinistre aspecte. Malgrat que sembli impossible, hi hagué fa pocs anys dos turistes, MM. Brule y Bargelac, que ab en Celestí Passé per guia reeixiren a pujar el Vignemale per aquesta escorrancada. Nou hores hi esmerçaren; però tals devien esser les engunies que passaren que'l guia's negà a acompanyar-los una segona vegada, despreciant els 10.000 francs que li oferiren. Resolgueren anar-hi sols, temeritat que aquesta segona vegada pagaren ab la vida.

El nostre Haurine, quan tenia la paraula, no era home que la deixés fàcilment: ja'ns havia contat aquesta y altres anècdotes, y estava disposat a contar-ne moltes més; però ja era la una de la

tarda, el fred deixava sentir-se y algunes nuvolades ens feyen témer que'l temps cambiés. Resolguerem, doncs, empendre'l retorn, consignant abans el nostre nom y procedencia en el carnet-registre que desat dintre d'un canonet de llauna trobarem amagat entre les pedres.

La baixada pel glacier fou encara més difícil y penosa que la pujada. La comitiva avançava a poc a poc, no sentint-se més remor que'ls cruixits de la neu y del glaç sota'ls claus de les sabates, y les somortes paraules dels guies que discutien el camí. Els companys verascopistes deixaven reposar llurs aparells, temerosos de sortir-se de la corda que'ns retenia mutualment y feya menos perilloses les relliscades. No desitjaven altra cosa'ls guies y nosaltres que sortir aviat d'aquell caos d'esquerdes, blocs de glaç y ponts de neu.

Y no havia d'acabar aquí encara la part penosa de la jornada. Poc abans de deixar la gelera en Haurine enrotllà la corda y, ab gran sorpresa, vegerem que començava a enfilarse per un mur de roca de cayents quasi aplomades que teniem a l'esquerra. Veyent-nos parats ens digué que per allí havíem de passar pera guanyar el refugi d'Ossoue, y, mitg en broma, mitg en serio, emprenguerem l'escalada, que per moments anà fent-se més desagradable. Com més ens enlairavem, més paorós esdevenia l'abim que anava obrint-se a sota nostre. Apuntalant els peus en els petits relleixos y agarrant febrosament dits y ungles en les esberles de la penya, anàrem pujant cosa d'uns vint minuts, literalment sospesos sobre'l precipici. Ni'ls meus companys ni jo recordavem haver passat may un altre lloc tant perillós. Tantost assolírem el cap-d'amunt d'aquella muralla formulàrem una enèrgica protesta contra l'imprudencia dels guies, que aixís ens exposaven a tenir un fort disgust; més l'Haurine, fent la mitja rialleta, ens digué: «Teniu bona cama y heu estalviat ben bé hora y mitja de marrada». Aquesta petita satisfacció al nostre amor propi a l'ensems que la vista del sospirat refugi a menos d'un tret d'escopeta feren calmar instantaniament la nostra còlera, y pocs minuts després entràrem a la caseta just a temps d'aixoplugar-nos de la pluja que començava a caure en grosses gotes y que's desencadenà al cap d'una estona ab gran acompanyament de llamps y trons.

El refugi d'Ossoue, exactament situat a mitg camí de Gavarrie a Cauterets, a unes sis hores de distancia d'abdós pobles, s'aixeca al mitg d'una solitaria y ampla clotada a 2.650 metres d'altitut. Era abans una miserable cabana que fou substituïda l'any 1900 per

l'actual edifici, construït tot d'obra y ferro y molt confortable. Consta de tres cossos, destinats respectivament a llar de foc y cuina, menjador y una quadra pera les cavalleries. Una estreta escala de ferro puja al primer pis, compost de dugues petites cambres-dormitoris, l'una, ab un jaç de palla, destinada als guies, y l'altra, ab quatre màrfeques, pera'ls turistes, reservant-se aquesta pera les senyores quan s'escauen a la casa hostes dels dos sexes.

El matrimoni francès que'l té arrendat pera la temporada, ens acullí afablement, servint-nos un bon sopar, que pagàrem segons les tarifes fixades pel Club Alpí Francès, propietari del refugi; tarifes que no són pas molt exagerades, si's té en compte les dificultats que tenen aquella bona gent pera proveir-se.

Tantost haguérem sopat, una són irresistible'ns decidí a pujar als dormitoris, y, aprofitant l'ausència de senyores, ens instalàrem ab tota comoditat sobre les màrfeques y ens adormírem quasi instantaniament, mentres el vent y la tempesta seguien udolant a la banda de fòra.

Una claror trista y esmortuida que'ns entrava per la finestreta de la cambra'ns féu comprendre l'endemà que era hora d'aixecar-nos.

El dia's presentava boirós y fred; un dia gris d'hivern que's contradeya ab el calendari, que senyalava 11 d'Agost.

A les set del matí empeníem la curta pujada que ab cosa d'un quart porta a l'Hourquette d'Ossoue (2.738 m. d'alt.), estreta collada que parteix les aigües de Gavarnie y Cauterets, començant allí la baixada, que no para ja fins a l'últim d'aquests llocs. Entremitg d'alguna esqueixada de la boira vegegrem encara l'imposanta silueta del Vignemale projectant-se sinistrament sobre un cel de color de plom. Y poques coses més vegegrem durant aquesta desgraciada jornada. La boira anà fent-se més y més espessa, necessitant-se tot l'instint y coneixement de guia de l'Haurine pera no perdre-s, qui, en honor seu siga dit, ni un sol instant va dubtar en la direcció que haviem de pendre.

El camí fa unes grans zigues-zagues fins a guanyar la primera de les terraces lacustres de la vall de Gaube. Aquestes se succeïxen en nombre de tres o quatre, precipitant-se al torrent de les unes a les altres en remoroses cascates, de les quals sols poguerem entreveure la d'Esplimus en un clar de la boira. A les onze arribàvem a la vora del llac de Gaube; el contornejàrem seguint sa vorera esquerra. Ordinariament s'atravessa'l llac en barca, ab lo qual s'estalvia un bon quart de mal camí; més ab la boira'ns fou

impossible fer-nos veure del barquer, estacionat a la vora oposada.

No podent gaudir de la visió del llac y dels seus encontorns y resolts a anar-hi expressament un altre dia, no'ns hi detinguerem y anàrem seguint la ruta, despenjant-nos per la dreuera que desde'l llac condueix a l'hospederia de *Pont d'Espagne*, sentint constantment aprop nostre la sorollosa torrentera, aiguavés del llac que aprop de l'esmentat pont confon ses aigues ab les de la vall de Marcadau pera formar el gave de Cauterets.

Sis hores seguides de marxa y la mullena, de la qual no'ns havien pogut lliurar del tot els impermeables, ens feyen desitjar un bon foc y una estona de repòs, y un y altre'ls trobàrem a l'hospitalari hostal, recomanable als excursionistes pel bon tracte que s'hi troba y per sa taula, que bé pot calificar-se de refinada.

Vuit kilòmetres de carretera 'ns separaven encara de Cauterets. Tinguerem de fer-los a peu perquè, a causa del mal temps, no hi havien anat els cotxes que solen concórrer cada tarda an aquell lloc. La carretera ofereix punts de vista magnífics: atravesa quasi constantment un espessíssim bosc d'abets clapejat per immensos blocs de granet, y al fons de la gorja s'hi escorre'l Gave, caudalós y escumejant.

El temps havia millorat un xic y algunes elegantes comitives que's creuaven ab nosaltres ens indicaren la proximitat del balneari a la moda. A les quatre entravem a la vila, cridant molt l'atenció per l'estat llastimós dels nostres ropatges, que contrastava fortament ab el dels istiuejants.

A la porta de l'Hotel de France'ns despedírem de l'Haurine, que's disposava a pendre'l tren pera tornar-sen a casa seva. No sense certa emoció estrenyérem les aspres mans d'aquell brau home que durant cinc dies havia sigut el nostre fidel company y a qual experiència y ajuda devíem l'haver sortit en bé de tots els mals passos.

Tantost instalats, sortírem a donar una passejada per la vila. Imagini-s una població admirablement situada al mitg d'una de les més hermoses valls pirenenques, ab un clima fresc a l'istiu, dotada d'aigues minerals de reconeguda eficacia, y tot això en mans de francesos, y ningú s'extranyarà que Cauterets hagi arribat a esser un punt d'estiueig de celebritat quasi universal y que'ls forasters hi concorrin per milers cada any. Grans avingudes, amples places, ben cuidats jardins, hotels esplèndits, un luxós casino ab distraccions de tota mena, concursos de sport, concerts, balls, res ha semblat poc als nostres espavilats vehins pera atreure-s clientela de malalts y de gent sana.

Arribats nosaltres de fresc de les aspres y solitaries altures del Vignemale, tots aquells refinaments de civilització, el moviment y bullici de la gent, el davassall de llum per carrers y botigues, aquelles avingudes tant planeres, tot ens causava una impressió suau y agradable y ens féu decidir a aturar-nos un parell de dies a Cauterets, aprofitant-los al mateix temps pera recórrer els seus hermosos voltants. El temps ens afavorí y ens permeté fer a gust nostre les passejades projectades.

Retornàrem al llac de Gaube, que sols havíem vist entre boires, més ab l'imaginació que ab els ulls, baixant del Vignemale. L'excursió es fàcil, de la qual poden fer-se tres quartes parts en cotxe sobre magnífica carretera, y el llac es un dels més bonics del Pireneu. Es també dels més grans, puix mideix 720 metres de llarg per 330 d'ample, y està pintorescament enclavat entre'ls alterosos pics de Meyà a llevant, y de Gaube, que dóna nom a tota la vall, a ponent. Les tranquiles aigües serven el trist record d'uns nuvis inglesos que l'istiu de 1832 s'hi ofegaren en ocasió de fer son viatge de noces. La colonia inglesa féu aixecar un petit monument a la vorera nord del llac en memoria d'aquella desventurada parella, per la qual l'amor era tant cego que bé pot dir-se que no'ls deixava veure aon posaven els peus.

Pera gaudir de la vista de conjunt de tota la vall de Cauterets pujàrem a l'anomenat refugi de la reina Hortensia, excelent mirador pera estudiar la topografia de la comarca. Y millor encara que aquí pot estudiar-se teòricament en el magnífic plan de relleu que's guarda al primer pis de la Casa de la Vila; plan fet a una escala molt grossa, comprenent tot el Pireneu central, y degut a la pacientíssima labor de l'enginyer Wallon.

Arribats a Cauterets per la montanya, teníem interès en conèixer el camí d'accés ordinari, y a l'efecte prenguerem lloc en el tranvia elèctric que uneix el poble ab Pierrefitte, que es la més propera estació de carril. El trajecte, que es d'uns 30 km., es interessantíssim, passant la via constantment engorjada entre montanyes de cayents molt dretes, creuant-se y entrelaçant-se ab la carretera y el Gave, ab importants obres de fàbrica que són moltes d'elles verdaders prodigis de la moderna enginyeria.

Temps tinguerem encara pera visitar el Casino, en el qual no hi manquen els indispensables *Petits chevaux*, ademés d'algunes sales reservades en les quals s'hi juga de valent. Vegerem també les notables instalacions hidroteràpiques de l'establiment *des Œufs* y d'algun altre dels molts que hi ha; el teatre de la Natura, construït

a l'aire lliure en mitg del bosc, en el qual se representen durant la temporada tragedies de Sòfocles y d'Esquil ab molta propietat de trajos y decorat; y, satisfets de nostra estada a Cauterets, que pot considerar-se com un altre centre d'excursions quasi tant bo com Gavarnie, ens posàrem d'acort ab el guia Dominique Bordenave y

Clixé de Lluís Llagostera

LA VALL DE CAUTERETS

decidirem la marxa cap a Panticosa pera l'endemà, dia 14 d'Agost.

Deu hores de camí, més aviat més que menys, separen abdós balnearis, seguint la ruta del port de Marcadau, que es ia més curta. Les condicions del viatge són: guia, 30 francs; cavall fins a Panticosa, 30 francs; fins a dalt del port, 15 francs.

Entre'ls innombrables ports que atravessen els Pireneus, el de Marcadau es tal volta 'l més desamparat y solitari. Un cop se deixa enrera 'l *Pont d'Espagne*, a pocs kilòmetres de Cauterets, no'st roba absolutament res més, ni un poble, ni una casa, ni un mal aixopluc, fins arribar a Panticosa. Aixó fa que sols se puga empendre aquesta travessa ab un temps molt segur, perquè una tempestat a dalt del port no sols es desagradable, sinó fins perillosa.

Se segueix de primer la ja coneguda carretera fins al *Pont d'Espagne*. Aquí'l camí s'entreforca, y, deixant a l'esquerra'l del llac de Gaube, se pren el de la dreta, que segueix constantment el gave de Marcadau fins a dalt del port. La vall del mateix nom, com la majoria de les de l'alt Pirineu, està formada per varies terrasses o planells esgraonats. El primer, anomenat *Plateau de Cayan*, té

Clixé de Lluís Llagostera

ESTANYS DEL PORT DE MARCADAU

més d'una hora de llargaria, essent un frondós prat en que hi pasturen nombrosos ramats. Totes les montanyes que'l limiten estan hermosament emboscades, y, al dir dels guies, els óssos hi són encara en molta abundancia.

L'escaleta de la *Pourtère* dona accés a la segona terraça, dita *Pla de la Gole*, d'aspecte més selvatge que l'anterior, ab magres aplebats y aiguamolls. El camí va pujant sempre, deixant enrera altres graonades y planes, arribant, per fi, al circ terminal, al peu del port. Pera guanyar aquest s'ha de donar l'última estricada y la més ferma de totes, ja que'l desnivell es considerable y molt limitat el desenrotllament possible del camí. Sortosament aquest

es molt ben cuidat, y relativament ab poca fatiga s'arriba al cap del port, a 2.556 m. d'alçaria.

Malgrat aquesta altitut, la vista es molt limitada. Un se troba ensorrat al mitg d'un caos de montanyes de més de 3.000 metres, com els pics de la Fache y el de l'Infern, que tapen l'horitzó quasi per tots costats.

El camí desde'l port a Panticosa, seguint la vessant de mitg-dia,

Clixé de Lluís Llagostera

ESTABLIMENT DE PANTICOSA (1.639 m.)

es una fortíssima baixada per la regió lacustre de Bramatuero; els estanys y llacs són nombrosíssims, trobant-sen de nous a cada revolta del camí, alguns tant hermosos que poden comparar-se ab el de Gaube, que passa per un dels més bonics del Pireneu. Una curiositat d'aquest camí digna d'esmentar-se es un gros bloc de granet que's troba dues hores abans de Panticosa; bloc que, ab tot y pesar moltes tonelades, s'el fa brandar ab una sola mà, degut a trobar-se apoyat sobre dos o tres arestes, precisament en el pla vertical del seu centre de gravetat.

La confluencia del barranc que baixa del port de Marcadau,

ab el de la Fache, el de Bramatuero y altres menys importants, dóna naixement al riu Gállego, que va saltant els desnivells de la seva gorja en escumoses cascates fins a vessar-se en el petit pla on s'aixequen els edificis de Panticosa.

A les quatre de la tarda arribavem al cèlebre establiment, en el qual pensavem tant sols fer nit pera recullir la correspondència y seguir la ruta l'endemà'l matí. Però prompte començaren les dificultats, que en alguna cosa s'havia de conèixer que havíem ja travessat la frontera. Per de prompte a l'ambulancia de correus se negaren a entregar-nos les cartes detingudes, qual repartiment no devia tenir lloc fins l'endemà, y no era cas d'infringir el reglament, ocupats per altra part l'administrador y sos edecans en trascendentals discussions a la taula del cafè. Ademés, els setis del cotxe-correu a Sabiñàngo estaven tots presos pera l'endemà, y d'una jardinera particular ens en demanaren la friolera de trenta duros.

Contrariats y irritats pels mals modos dels uns y les exigencies dels altres, ens esbravàrem aplicant-los els calificatius que's mereixien, tot recordant ab anyorança aquella administradora de la posta de Gavarnie tant servicial y amable; però en últim resultat deguerem sometre-ns y aplaçar per vintiquatre hores la nostra sortida.

Això'ns donà lloc a conèixer en detall aquest punt d'aigües tant anomenat. Està constituït per una serie d'edificis que han anat construint-se en diferents èpoques a mida de les necessitats de la creixenta clientela. Hi ha hostalots de mala mort; més s'ha de reconèixer en honor de la veritat que'ls últims hotels aixecats estan al nivell dels millors que puguin haver-hi a l'extranger. Les cambres són espayoses, ab parets verniçades de blanc; fins els recons són arrodonits pera que la neteja pugui fer-se ab la major escrupulositat. El servey de restaurant es també força acceptable, y la previsorà administració està construint un bon casino pera distracció dels concurrents. Lo que'm sorprengué a mi y haurà sorprès a molts es la calitat de la clientela. Se creu un trobar un món de gent ètica y demacrada, tossint y espectorant les entranyes, quan, ben lluny d'això, hi abunden les cares rialleres y les persones robustes, y es cosa rara veure algú que en el seu aspecte exterior acusi la terrible consumpció pulmonar. Y es que, segons deya'l nostre company Dr. Llagostera, els tisics han anat convencent-se que aquella altitut de 1.639 metres y aquell clima fred eren els menys a propòsit pera la seva malaltia en la majoria dels casos, y ab molt bon acert s'han retret d'anar-hi, substituint-los els malalts de l'estómac y del fetge, els bronquítics no tuberculosos y els

malalts de la nodrició en general, únics que poden beneficiar de les qualitats excitants d'aquell lloc. Pera l'excursionista es un centre d'operacions magnífic, emplaçat al mitg d'una regió pirenenca tant important com desconeguda. Desde allí poden fer-se veritables viatges d'exploració per cims y fondals verges encara de petjada humana; però no hi ha qui'ls faci. Els més ardits dels

Clisé d'Artur Mora

CLAUSTRE DE SANT JOAN DE LA PENYA (OSCA)

forasters s'arriben a cavall fins *á los lagos*, y parlar-los del port de Marcadau, del pic de l'Infern y del Vignemale, es igual que parlar-los en grec.

A primera hora del dematí del 16 d'Agost ocupavem els nostres llocs en el cupè de la diligència que fa'l servey de Panticosa a Sabiñàigo. Hi ha 48 kilòmetres de ben cuidada carretera per entre serralades, gorges y grans plans de regadiu. A lo llarg del camí s'hi troben escampats els poblets de Panticosa, Pueyo, Saqués, Biescas y alguns altres. En el trajecte s'hi esmersen sis hores a la baixada.

A la una arribavem a l'estació de Sabiñàigo, tornant a veure

ab gust els ralls del ferro-carril, que'ns asseguraven retorn ràpit y còmode.

Acabant aquí la part propriament excursionista del nostre viatge, dono també per acabada aquesta ja massa llarga narració. Sols a tall d'epíleg diré que'ns entretinguerem encara algun dia en la visita de l'interessant vila de Jaca y del notabilíssim monastir de Sant Joan de la Penya, llocs dels quals nostre benivolgut consoci el Comte de Carlet ha donat una detallada conferencia en aquest CENTRE, essent, per tant, sobrer tot lo que jo podria dir-ne.

A Zaragoza's desfeya la nostra colla, tirant cada hu pel seu cantó; més abans de separar-nos dirigírem tots plegats una mirada a la serra pirenenca que allà al lluny, cap al N., mitg s'entrovirava sobre les planes de l'Aragó, despedint-nos-en ab un coral y unànim a reveure.

CLAUDI MARTINEZ Y MARQUÈS

FOLK-LORE ANDORRÀ

Si la paraula inglesa *folk-lore*, que s'ha introduit fa temps en totes les llengües, significués, com al seu principi, vers 1846, en la nació anglo-saxona y en els demés països que anaven adoptant-la, l'aplec y l'estudi de la poesia, dels cants, corrandes y llegendes populars, quasi bé res podria dir-vos de les Valls de Andorra. Dins d'aquell cercol d'alteroses montanyes, en mitg d'aquells boscos centenaris, d'aquelles ubagues delitoses, per entre llurs xamosos prats, l'halè de la tradició, la musa popular, no hi deixa cap rastre, hi passa volant, res digne d'estudi'ls recorda; y si s'hi aturà, si hi deixà quelcom, y això pot-ser encara es més trist, s'esborrà del tot fa ja molt de temps.

Les cançons que encara algun vell pastor entona en les solitàries altures, mitg ajaçat a la gleua, tot contemplant els horrorosos precipicis que s'obren als seus peus, pera acabar en planes rialleres y esmeragdins prats, o que canta posant sa mirada y sa pensa en el cel (en queden molt pocs d'aquesta mena), són totes elles nostres més populars y conegudes cançons catalanes y provençals, de Cerdanya, de l'Empordà o del Rosselló. Les que canten els altres pastors y rabadans són *tangos*, *guajiras* y altres creacions impor

tades de ciutat y de les més conegudes sarsueles del *gènero chico*. Ab les corrandes y llegendes passa lo mateix. No n'hi ha cap que presenti originalitat digna d'estudi, ni caràcter propi que'ns mostri quelcom original de la terra, o que'ns transporti vers altres temps dintre un ambient purament andorrà, relacionat ab son caràcter y ses costums: totes són variants de les que sentim contar arreu. Les dònes d'aigua, les bruixes, les aparicions del Senyor, les temptacions dels dimonis, etc., sense la més petita variant, sense cap inflexió, si així pot dir-se, propia, ab les mateixes princeses, donzelles, galans y aimadors, sense res original ni característic, són les soles que vaig sentir contar a voltes, molt poques, en aquell país que al motejar-lo aquí, en la terra baixa, de tradicional, se'ns apareix en una forma molt lluny de la veritable, que pren als ulls de l'excursionista al fer real la visió. Llavors l'imaginació, que l'ha dut vers un país quasi arcaic, ple de fatleres y cabories d'altres temps, ensopega a l'entrar en aquelles valls pintoresques, però tristes sempre, ab l'espectacle poc poetic del poble més prosaic, trist y descolorit de la terra, dintre d'aquest ordre de coses especialment. Quantes regions de nostra Catalunya tenen més atractiu pel seu color y caràcter propi, per-les llegendes y cançons que religiosament guarden, de les quals en surten poesia y ensenyances admirables.

La feréstega y rònega Andorra no conserva re de semblants coses. Ni un document en el seu desballestat arxiu, ni un aire especial en la musica dels seus balls populars, ni un record en les intelligencies dels seus habitants, més bones pera l'egoisme propi que pera'ls estudis que desenrotllen les ciencies y les arts vers l'avenç de la patria; més abonades, com sa terra, a lo pràctic que a lo poètic; més ajupits vers ella que enlairats cap al cel, ab un amor més al terrer, perquè cadascú'n té un troç, que a la terra propietat de tots ells.

Ara, si la paraula *folk-lore's* pren en la seva més moderna accepció, entenent per ella esser la ciencia que estudia la literatura, les tradicions, els usos, les costums d'un poble, d'una regió, d'una encontrada, sien o no estatuits y sien de l'ordre que sien, llavors ja podem invocar a l'Andorra tradicional de que tant se parla, sorgint ab tota la seva importancia'l seu govern patriarcal y els seus usos y costums originals, encara que ràpidament van perdent-se y esborrant-se empesos per algunes onades que la civilització fa arribar fins an aquells recons.

Les Valls d'Andorra, per sa constitució política, són eminentment tradicionals: el folk-lore polític es en elles digne d'estudi.

Allí regna la tradició ab tota sobirania, ho es tot; la costum es sa primera lley, son primer dret; y desde que'ls soldats dispersos de l'exèrcit de Carlemany fundaren en aquelles abruptes terres y selvatges serres les parroquies que avuy encara són les mateixes y que conserven poc modificats llurs noms llatins; desde que foren donades més tard en feude als Comtes d'Urgell, y per aquests cedita als bisbes, els quals més tard, per raons polítiques, partiren sa sobirania y govern ab els Comtes de Foix, fins avuy dia, en que dita sobirania està compartida entre'ls bisbes d'Urgell y el govern francès, Andorra s'ha regit invariablement per la mateixa constitució, si així pot dir-se, que la costum establí y llegislà al seu principi, que sols en alguns detalls la moderna civilisació y necessitats ha variat lleugerament, sense tocar en lo més mínim lo essencial. Així, Andorra, en la costum, té sa mena de *Carta magna*, y en la carta pobla de Carlemany sa mena d'*Habeas corpus*.

Les costums, usos y festes de la terra andorrana, patriarcals y arcaiques quasi bé totes elles, se conserven encara malgrat la modificació soferta pel caràcter de les Valls, les quals, modernisant-se y malmetent-se, s'han assimilat generalment lo pitjor de dita modernisació.

En elles s'observa quasi sempre, com base ferma y sòlida, l'amistat, el respecte, l'ajuda y armonia, la bona relació o fraternitat entre'ls vehins, com fonaments de pau y de felicitat d'un poble.

Això fa que en la familia andorrana'ls vehins sien el tot, per costum, que es lley y que es dret, tant en ses alegries com en ses tristeses. En tots els actes importants d'aquelles families en naixements, en bateigs, en casaments y en enterraments, els quatre vehins més pròxims, per dret indiscutible, invadeixen la casa, *fan els honors*, com ne diuen ells, descansen a tots de llurs quefers, essent els únics en dictar les disposicions que sien menester.

Aixís, allà ont hi ha un naixement, y per lo tant un bateig, els quatre vehins cuiden de l'organisació, sempre complicada en els pobles montanyencs, dels àpats, festes inacabables de la gula, al mateix temps que auxilién a la partera, la cuiden, mentres els dos més pròxims acompanyen, presidint-los, a l'iglesia, als padrins y convidats, cuidant-se de tots els detalls de la cerimonia.

Aquells mateixos vehins, aquells que ab llurs bromes y ab llurs rialles anaven per la casa animant-ho tot, que apedregaven ab confits la quitxalla, que animaven la partera ab llur bon humor, un dia omplenaran també la casa ab llurs paraules de consol, y ab les llàgrimes llurs endolciran els dolors de la mateixa

familia, portant, recullits y silenciosos, el cadavre entre quatre homes, fins, ab molt compte y afecte, a deixar-lo a la fossa entregat a la terra que ha de menjar-sel, ben cobert per ella, mentres les ploraneres dònnes, silenciosament, prepararan també'l gran y imprescindible àpat, ab que'ls vius se separen dels morts y ab que ha d'obsequiar-se als que moltes vegades de lluny venen a consagrar al parent o a l'amic l'últim tribut d'aquesta terra.

A les Valls d'Andorra'ls casaments són molt originals y pintorescos, sobre tot quan els nuvis viuen en alguna casa o masia escampada per aquells camps somrients o enlairada en alguna d'aquelles paoroses gorges o d'aquelles cingleres infernals, ja que aleshores el quadro de la naturalesa hermo-seja, poetisa o engrandeix l'animació de la festa y dóna més color al fons de la mateixa.

Generalment, de bon matí, a trenc d'auba, el vehí més pròxim (els demés ja s'han apoderat, com es costum, de la casa pera l'organització de la gran festa, y mentres buiden les cistelles, corre la ganiveta, se munyeix la llet y se va ab gran brigit de la cuina al celler y del celler a la cuina, ab forts crits y cromàtiques rialles) arriba ab el matxo dit *de la carga*, ja que ell sol té l'honor, que ningú pot disputar-li, de conduir-lo pera transportar el fato de la nuvia; si's casa ab un hereu, o del nuvi, si sa muller es pubilla. Allà's presenta convençut de l'importancia del seu paper, ab tota la fatxada d'un paó a l'obrir son brillant y esmaltat vano, portant el matxo també engarlandat, el bast y la cua plens de cintes de coloraines, cobert el pit y el cos de virolades borles, y lluint en el seu cap un airós plomall, ufanant-se la bestia ab tant pintoresc guarniment, que'l fa caminar ab més aire, caragolant-se de la manera més elegante.

A mida que'l dia avança van compareixent els invitats, venint entre'ls fadrins convidats pel nuvi'ls nomenats *marells* o *camarells*, que llueixen al coll virolats mocadors de seda regalats pocs dies abans per les fadrines dites *marelles* o *camarelles*, convidades per la nuvia. Als primers raigs de sol que daura'ls alts cims de les montanyes, y que ab suau claror va aclarint la plana baixa, la bulliciosa corrua va cap a la parroquia, y, com llarga serpent humana, correteja alegrement per entremitg dels verds y gemats prats, que s'animen ab ses rialles y corredices. Si alegre y bulliciosa ha estat l'anada, més, molt més ho es la tornada, y la presencia aleshores del capellà no atura ni'ls crits ni les rialles produides per l'apedregament de la quitxalla que segueix l'acompanyament.

Així que arriben a la casa comença l'àpat, desfila interminable

de carn y pollastre, de pollastre y carn, cuit tot de mil maneres, y ofegat pels convidats ab una verdadera pluja de vi que may deixa de rajar pels porrons, durant això hores y hores, aixeribint-se més al sò de destrempada música que punteja animades dances, fins que's pon el sol, començant-se altra vegada noves libacions y sortint altra vegada pollastres y carn, mentres el most salta d'una mà a l'altra, alegrant la furiosa batalla de confits que esclata y s'encén per tot arreu. Aleshores acaba la festa. Si la nuvia té d'anar a sa nova casa, se carrega l'enjoiat animal ab la càrrega de la nuvia, això es, un matelas y mantes, la calaixera o un bagul ple de roba blanca, unes quantes gallines y un gall pera fer el caldo tradicional que'ls convidats han d'entrar als nuvis en la cambra nupcial y en el seu propi llit. L'animal de càrrega marxa al davant, guiat pel vehí, que, encara que casat, té'l privilegi de portar un mocador de seda com els fadrins caramells, y el seu compte al guiar el matxo ha d'esser procurar que no li robin les gallines y el gall, ja que per tot aon passi faran els possibles pera conseguir-ho, considerant-se una deshonra deixar-se-les pendre.

Si'l nuvi's casa ab una pubilla y, per lo tant, fa estada a casa de la muller, el matxo de càrrega haurà arribat de bon matí ab el fato.

En les Valls les festes de Carnaval se preparen quinze dies abans, puix comença ja la broma una germandat que de temps immemorial existeix en cada parroquia, nomenada *La Consorcia*, de la qual sols poden esser-ne germans els casats. Els seus estatuts són molt seriosos y formals: en ells, després de parlar de la bona armonia entre'ls socis, que han d'esser veritables germans, se troben les regles que pera dir misses y oracions a la mort de cada un d'ells han d'observar-se.

Dos diumenges abans de Carnestoltes se reuneix *La Consorcia* a la Casa Comunal, constituint el *Concell dels Bulls* ab un berenar, al qual ha d'anar-hi cada germà ab un bull (botifarra negra), pa y vi, tractant-se llavors de les festes de Carnaval, puix la germandat es aquells dies l'únic amo de la plaça, trayent-se també en dit consell a subasta'ls serveys de l'àpat que se celebra'l dia de Cendra y la música pera'ls balls, nomenant-se a la fi'ls cònsols (alcaldes) dits de Carnestoltes, que durant els tres dies han de vetllar per l'ordre de la festa y el seu millor regiment, retirant-se durant ells els cònsols de dret, essent aquests de broma tant respectats com els veritables els esmentats dies. Comença ja la broma'l diumenge a la sortida de missa, oint-se en la plaça crits estridents, xisclets y gatzara, veient-se arreu gent vestida ab extranyes robes y ab

estrambòtiques caretes. Llavors, previ permís demanat el dia abans a *La Consorcia*, reunida en concell dit de *trago llarg*, ocupen la mentada plaça: el primer dia'ls fadrins, els noys el segon y els casats l'últim, començant tot seguit la pantomima dita de *l'óssa*, preparació al ball del mateix nom, ensems que remembrança de records guardats en aquelles terres, per dissort poques vegades, dels temps guerrers y feudals, que donen a la festa un color interessantíssim y típic en mitg del seu candorós caràcter. En un recó de la plaça un home vestit ab pells d'ovella simulant una *óssa*, s'amaga, y de sobte surten dues màscares, el *dallaire blanc* y el *dallaire negre*, que comencen ab grotescs moviments a fer veure que dallen, quan compareix la *fregona*, disfrega vestida miserablement, a portar-los l'esmorsar. Als pocs moments dues altres disfrees compareixen pausades y majestuosas, *el senyor* y *la senyora*, ab trajos a l'antiga. Venen a passejar-se, quan de prompte, ab mímica com més grotesca millor, expressen la presencia de la fera per aquells voltants, sortint al cap de poca estona una altra disfrega, *un caçador*, tot enflocat, el qual, després d'haver fet moltes voltes y giravoltes apuntant ab l'escopeta (perdoneu l'error indumentari) varies vegades, tira, a la fi, cayent aleshores l'óssa, que justament sortia del seu cau, precipitant-se tots a buscar-la, emportant-se-la ab gran gatzara y corredices. L'espectacle dura segons l'enginy dels actors y les bromes dels espectadors. En havent dinat comença'l ball, que consisteix en una mena de contrapas, que punteja primerament el caçador ab l'óssa, al qual segueixen els dallaires, després els senyors, y últimament la *fregona*, acabant per ballar-lo tots els presents, formant al final llarga y desigual sardana.

El Dimecres de Cendra torna *La Consorcia* a reunir-se a la Casa del Comú, passant allí'l dia en agradable germanor, menjant el dinar que ab els fondos de la societat paga, oint abans una missa en sufragi dels germans morts, acabant aleshores la broma y tornant-se a encarregar de l'ordre'ls cònsols de dret, que per aquells dies s'havien declarat en vaga.

Els dies recullits de Setmana Santa tenen poca cosa de particular en les Valls d'Andorra: sols es típica la costum en la parroquia d'Andorra la Vella de sortir el Divendres Sant al mitg-dia una professó portant misteris, eixint-ne una altra al propi temps de Les Escaldes, trobant-se a mitg camí y a cosa d'un kilòmetre, aon se junten, tenint la que arribi primer el dret de fer seguir a l'altra y celebrar la funció de la Soletat en la seva iglesia, lo qual dóna lloc a qüestions y fatigues innombrables.

Per Pasqua florida, la poètica festa de pau y alegria, les caramelles corren també a la nit, seguint nostra hermosa y poètica tradició catalana, per les solitaries Valls d'Andorra, cantant amoroses y iròniques cançons pels tórtuosos y negrems carrers dels pobles rònecs y tristos, animant-los y entonant cants sota 'ls balcons de les masies allunyades, interrompent l'imposant silenci de la nit, fent sortir a les finestres, poc abans closes, cares alegres y mans plenes de formatges, viram, pans y altres lleminedures que cauén joyoses dins les guarnides cistelles, servint l'endemà pera un animat berenar. El jovent andorrà fa en el citat dia la broma dita *dels ous de Pasqua*, que dóna gran animació als senzills poblets montanyencs en la matinada pasqual. El dia abans, entre fadrins y fadrines, solen jugar-se una quantitat d'ous, que guanyarà 'l primer que dongui a l'altre la Pasqua. Al néixer el dia comença una lluita encarniçada de farses pera amagar-se y poder esser el primer en donar les desitjades festes, valent-se de tots els medis y enganys pera aprofitar el moment més propici, el descuit més subtil, pera poder dir *Pasqua es vinguda, els ous són meus*, frase que fa guanyar la juguesca ab ignocenta alegria la major part de les vegades.

També celebra aquest poble montanyenc la vetlla de Sant Joan ab fogueres, rodes de foc y fantàstiques sardanes a l'entorn de l'esmortuida flama, quan encara 'l caliu ilumina ab fantàstiques y infernals clarors de roig y negre als balladors; festa que si bé en la forma difereix en els diferents pobles de la terra, té en el fons una sorprenent unitat, demostrant que per tot arreu simbolisa 'l culte del foc o del sol, en honor del qual tenen lloc aquestes festes, qual origen se perd en les més llunyanes èpoques, y que ha vingut conservant-se a través de tantes centuries de calamitats, de cambis, de revolucions de sentiments y d'idees, arribant als nostres temps, en que la gent la celebra inconscientment, sense endevinar-ne l'origen ni 'l seu significat, ignorant molts que, entrant en aquesta diada l'astre solar en el solstici d'istiu, arriba al seu apogeu anyal, pera començar ja a declinar fins al solstici d'hivern, essent, per lo tant, els focs de Sant Joan, reminiscencia del primitiu culte al sol, a l'energia y a la força del jorn més potent de l'astre a qual escalf viu la nostra terra y han viscut y viuran els altres planetes que d'ell reben calor.

En les Valls d'Andorra, en les seves places y en els voltants dels seus poblets, davant de les portes de les masies, en el cim de les seves montanyes, enfront de la cabana del pastor que guarda 'ls ramats que peixen en les solitaries altures, s'encenen en aquesta

diada grans fogueres, que salten la mainada quan s'esmortueixen, y, mentres s'abranden, els noys fan lo que anomenen *falles*, que consisteixen en llarguissims pals o bastons en qual extrem s'hi coloquen, enfilades, escorses d'albes, que encenen, agitant-les y voltant-les vertiginosament, prenent la forma de grans y fantàstiques rodes de foc que brillen y guspiregen sobre'l fons negre de les cases o de la montanya, sota un cel lluminós, y en mitg de la gatzara de grans y petits, formant en conjunt una nota de color animadíssima y fantàsica, que guarda certa analogia ab lo que en aquella diada sol practicar-se a Escocia y Irlanda, ont els pagesos estimben per les pendents de llurs montanyes rodes de fusta atapahides de palla, que, un cop encesos, abranden, abandonant-les a sí mateixes, produint fantàstic efecte'l descens d'aquelles rodes de foc que per totes direccions llencen a grans altures guspises lluminoses despreses en la folla carrera, que simbolisa certament el descens o declinació desde aquell dia.

Les festes majors andorranes actuals són imitacions de les festes majors de la nostra terra, descolorides ab la barreja que de les festes majors franceses hi ha en elles, y enlletgides per falta de trajos propis del país andorrà, y d'instruments típics y originals.

Obren cada dia, dematí y tarda, el ball ab un dels típics del país, y després ballen americanes, xotis, etc., com en qualsevulga envelat ple de teles de cobrellit, d'aranyes de vidre, de gases y tuls de virolats colors y ab plantes tropicals pintades, fent llàstima veure la degeneració de costums en mitg d'aquell escenari esplèndid del camp.

El ball típic del país es el contrapas o ball pla, a l'estil de Cerdanya, que's torna més típic encara, es a dir, ab variants andorranes, y s'anomena ball de Santa Agna, ballant-se l'endemà de Sant Jaume en la festa major de Les Escaldes, en qual plaça, per privilegi especial, solament el citat dia poden ballar els vehins d'Engordany, tenint-ho prohibit els d'Andorra, en qual festa major sol també ballar-se'l citat ball de Santa Agna, ab prohibició de ballar-hi cap vehí de Les Escaldes. Aquestes rivalitats, que venen d'antic, han donat lloc a revoltes y batusses en les quals la sang dels rivals ha vessat més d'una vegada, tornant en dia de dol el que hauria hagut de ser de festa.

El ball de Santa Agna es un contrapas, puntejat primer, al mitg de la plaça, pels dos fadrins major y menor, ab figures y ornamentals variats, entrant al poc temps a puntejar-lo també'ls demés balladors, que llueixen llur traça de dos en dos. Quan tots els

homes estan ja dintre'l ball, entren aleshores a puntejar el contrapas les fadrines major y menor, seguides, de dues en dues també, per les altres dònes, ballant, a l'estar tots junts, un ball pla ab airosos moviments y gracioses giravoltes, acabant ab la *mitja cadena*, en la qual, donant-se tots les mans, se passen els uns als altres la parella.

Ab la *correnta*, això es, agafant-se uns ab altres les mans, y formant com una serp, apreten a córrer per places y carrers, recony y revoltes, seguint els capritxos dels fadrins majors, que formen el cap d'aquesta serpent humana, riallera, cridaire y esvalotadora, que tant aviat se trenca com torna a soldar-se, resultant ben pintoresc aquell conjunt, al qual sols hi sobren les americanes y gorres de pinxo que porta quasi tot el jovent d'aquella terra.

En la parroquia de Sant Julià de Loria sol ballar-se'l dia de la festa major el ball anomenat *la morratxa*, pantomima que recorda les lluites entre moros y cristians, y en el qual el ball pla ab que acaba té una lleugera variant, això es, dues giravoltes, canviant-se la parella cada vegada que entra una nova balladora en el rotllo.

Totes aquestes festes van acompanyades de trets que aixorden a l'eixir de les antigues escopetes de pistó carregades ab força pólvora; trets que solen durar quasi bé sense interrupció durant tota la diada, puix aquest sport es molt del gust dels andorrans, substituint-lo a la nit ab altre no menys molestós: ab els chors, que ab poca, quasi bé cap, afinació y molts crits, en castellà verament desgraciat, ple de *t* finals que martellegen les orelles y generalment d'un gust musical dubtós, canten o baladregen fins altes hores de la nit.

La festa major d'Andorra la Vella se celebra'l dia 3 d'Agost; la de Les Escaldes, el dia de Sant Jaume; la d'Encamp, per la Mare de Déu d'Agost; la de Canillo, el dia 3 de Juliol; la d'Ordino, el 16 de Setembre; la de La Massana, també'l 15 d'Agost; y la de Sant Julià'l dia 27 de Juliol; essent la més lluhida, com pot suposar-se, la d'Andorra la Vella, ja que, a més de tenir una hermosíssima y per cert ben típica plaça, en la qual la *mitja cadena* y la *correnta* poden desenrotllar-se ab lluhiment, en ella se junten el mentat dia tota la gent més important de les parroquies, els rectors, els cònsols, etc., de totes elles, ab gran xivarri y forta disbauixa de menjar y beure; essent per aquest motiu, cada any, molt desitjada aquesta festa.

Quatre grans fires anyals se celebren a les Valls d'Andorra: a Encamp, el dia 10 de Setembre; a Ordino, el 16 del propi mes; y

els dies 8 d'Abril y 27 d'Octubre en la capital, essent aquesta última la més important, puix pot dir-se que es preparació de les de La Seu y Organyà.

Es molt pintoresc l'espectacle de la gran plaça d'Andorra'l dia del firal. No s'hi pot pas donar un pas, tanta es la munió de gent que s'entrebanca y s'esmuny entre cavalls y matxos de tota mena de pèl y alçaria, que ufanosos presenten llurs amos, enumerant ab crits y pintoresc llenguatge les qualitats, mentres de les botigues pengem, com si fossin domassos, flaçades de llana y cobrellits, mantes y mocadors de tons violats, camises de fosques teles, y a la porta s'extenen en parada olles y atuells de llampanta llauna y de rogenca terriça, barrejats ab pots plens de midó, de sucre, de carmetlos, rodant algun secat formatge de bola per aquelles taules entremitg de claus, ganivets, peces de pana y de panyo, gibrelles de porcelana, miralls, atuells d'agricultura, nines, cavalls de carró, y fins devegades collarets y anells de perles y brillants falsos, arrogegats y bruts. Pels carrers que donen a la plaça s'escampen els marxants de viram, formatges, calçat, ferro vell y roba blanca, y els baiards ambulants que, atravesant els alts ports pirenencs, venen de França, barrejant-se tots ells ab el cego que canta acompanyat d'un pendó ilustrat ab horroroses escenes de l'últim crim o imatges representant escenes de l'última guerra ruso-japonesa; un altre ven romanços, tot explicant a l'embadalit auditori, ab aires de clown y paraula de *leader* tavernari, els incidents de les batalles principals que may ha vist; en un altre indret un home enfilat sobre una cadira ofereix el remey que tot ho cura; y més avall un pobre diable, desde un balcó, oficia davant d'un agrupament que mira ses habilitats de gran dentista, imposant ab sa levita d'un negre groguenc y sa bruta encara que blanca ermilla, ab gran cadena de dublé: arrenca sense dolor, y a poc preu, en mitg de sa xerrameca, no sols els caixals, sinó les barres dels seus momentanis clients; y dintre un rotllo, a l'enfront, un pobre mort de fam, mitg nu, ab sabatilles verdes y un tapa-rabos fet d'un troç de cortina, fa ab ses volteretes la delicia dels badocs que l'enrotllen; arribant-se així, entre empentes, trepitjades y massagades, als prats que s'enfilen cap a la montanya que s'alça a espatlles d'Andorra, aon se troba situat pintorescament el firal de bous y bens, que sol esser el més concorregut de la festa.

A la mitg-diada para la cridoria per un moment, y el soroll del riu Valira, que passa sota la vila, torna a regnar y a dominar tota la vall, fins que vers mitja tarda, ultimant-se'ls contractes,

comença altra vegada l'esvalot, augmentat ab l'estrident sò de la murga que a la plaça toca balls sense parar fins ben entrada la nit; balls que balla'l jovent y fins la gent de certa edat. Tal es el mercat d'Andorra, que esperen tots ab dalit pera divertir-se'ls uns, pera vendre quasi tots, y pera fer provisions la major part d'ells; y les transaccions tenen molta importancia y es ben respectable'l diner que circula.

A Andorra se celebren diversos aplecs en les diferentes ermites que's troben escampades per ses montanyes, essent els principals el que's fa en la restaurada ermita de la Mare de Déu de Canolich, que, com blanca colometa, descansa en mitg d'un bosc d'abets en la montanya de Canolich, camí de Vixixarri, vora Sant Julià, el dia 15 d'Agost, y el que té lloc el dia 8 de Setembre, que podem titular aplec nacional, en l'ermita de la Mare de Déu de Meritxell, pintoresca romeria a la delitosa y selvatge ermita, penjada en una roca sobre un precipici que cau al Valira, al qual acuden de totes parts de les Valls romeus ab llurs banderes y estandarts, els quals, després d'oír missa y cantar a grans crits els goigs pintorescos d'aquella Verge, s'escampen pels prats que en desnivell perillós volten l'ermita, o per les vessants de les vehines montanyes, omlenent-ho d'alegria y rodejant a la Mare de Déu, patrona de les Valls, d'una remor de festa, d'un rum-rum de xivarri a que no està acostumada en aquella soletat, qual silenci sols torben el bram de la tempesta o el rondinar del riu que'n la gorja que als seus peus s'obre, se precipita y corre ab vertiginosa carrera.

El traje que'ls naturals de les Valls portaven fins poc temps fa de vellut blau, ab calça curta, espardenya y mitja blava (blanca de gala) o polaines, gec també curt y barretina vermella, s'es anat perdent de tal manera que sols he vist dos pobres vells, dos jayos, que'l portessin sempre, y a fe que estaven molt més airosos que'ls seus paisans, que ab l'indumentaria moderna tots semblen iguals. El *gambeto*, especie de capa madrilenya, es l'única peça que's conserva pera vestir de gala y anar als casaments, bateigs, enterraments o actes oficials; emperò també va perdent-se. Les dònes porten mocador al cap, y un virolat y ensarrellat mocador de llana o seda enrotlla'l seu cos, usant-lo unes pera anar a missa y vestir el *caputxó* o caputxa, que té una punta darrera a mena de banyeta, y altres la mantellina, que es una caputxa senzilla sense la mentada punta.

En les Valls d'Andorra existeix una confraria curiosíssima, preuat exemplar de folk-lore estatuit. Aquesta confraria es titulada

de Sant Pere Màrtir y Sant Ivo, y fou fundada pels devots paraires y teixidors en la capella de Les Escaldes l'any 1604.

Curiosíssim es el llibre de la confraria, que avuy dia encara conserven els dos confreres teixidors de Les Escaldes. En les ordinations de la seva fundació's mana que «deu dies abans de la festa de Sant Pere Màrtir els paraires y teixidors de les Valls puguen aplegar concell en el lloc a ells ben vist, y en aquells puguen elegir dos prohoms del dit concell per sobreposats, pera regir y governar l'any vinent; que prestaran jurament en endavant dels batlles o batlle que bé y degudament hauran de guardar y observar lo contingut en els capítols devall escrits; que 'ls dits sobreposats tinguen y sien tinguts en tenir y guardar el llibre on seran escrits els capítols de dita confraria; y aquell sia guardat en una caixa ab clau, y el dia que's farà l'elecció se'l donaran uns sobreposats als altres». Es manat també que la conclusió de comptes sia continuada en el llibre del concell, això es, allí on posaran les entrades y deslliurades; y pera que la negligencia dels dies sobreposats no fos nociva a dita confraria, ordenen que si'ls citats, al cap de l'any, no havien exigit lo que fos degut a la dita confraria, ho hagin de pagar de sos propis béns. A la vigilia de Sant Pere Màrtir y de Sant Ivo, y cada dia d'aquells, diu el llibre que's cantaran vespres y missa pels capellans de la terra d'Andorra, «e assò en la capella de les Caldes; e la caritat sia donada als capellans de diners de la dita confraria». Ordenen també dits estatuts que no sia teixidor, aixís de llana com de lli, ningú que gosi pendre plaça pera teixir que no sia primer pesada pels pesadors o algun d'aquells que expressament seran trobats y nomenats pera exigit dit càrrec pel concell de dit ofici, los quals y cada hu d'aquells seran obligats en pesar dites filades sempre que'n sien requerits; pesada que escriuran y assentaran en el llibre que pera això expressament tindran, o ab talla partida pel mitg; «e que, après lo drap sia teixit, aquell no gosin posar al molí que no sia pesat per un de dits pesadors y veja que en dit drap hi es lo degut de dita filassa; al qual pesador se donaran per son treball, y, per cada hu, dos diners bons, pagadors dels béns de l'amo de dit drap. Que no sia persona alguna que gosi teixir y adobar drap algú rebent-ne més preu que 15 rals d'argent per cada drap; entencent-se, emperò, que tinga tot l'aparell, y, no essent cardat ni boixat, no puguen rebre més d'un ducat, y los escapulons que no abastaran a drap cumplits a tot adob, no'n rebin més que 18 diners per alça; y lo que no serà a tot adob no'n rebin més de 15 diners, incorreguent los delinqüents, per

la primera vegada, en ban (multa) de 5 sous, y en la pena de privació de l'ofici dins les presents Valls per temps y espay d'un any les altres. Que no sia menestral de la dita confraria qui gosi fer pasatge algú que, teixit y fòra del teler, no pesi 20 lliures, sots la pena de 5 sous; y el drap escapsat, així com les filades de 13 lliures de llana, que no sia, emperò, cardada ni embossada, no pugui tornar manco de 12 lliures, y de la llana, que serà o cardasada o embossada, tampoc pugui tornar manco de 12 lliures y mitja, y assò sia contada per lliura; y si manca llana, tornassen de la sua dita, les tals filadores sien tingudes a satisfer lo que faltará, entenent, emperò, que si la tal filassa no es ben filada, bona y rebedora, que hi hagués pedres, sal, humida o alguna manera de frau o engany, en tal cas els sobreposats ne sien coneixedors, y ben vist los serà poder cremar aquella en la plaça de les Caldes, y compellir a les dites filadores a pagar la dita llana o d'aquell que serà».

Manen també dites ordinations que cap menestral gosi fer flaçades ni aparellar aquelles, de llana, a més de 3 rals y mitg, y això ab pena y ban de 5 sous. Manen també que'ls sobreposats y concell de dita confraria pugui créixer y distribuir els preus sobredits de tots els predits draps, de teixir y aparellar tant de llana com de lli ab que sia cosa justa, tenen consideració a les circumstancies dels temps, sense que pera això s'hagi de demanar llicencia a la Senyoria Reverendíssima (se refereix al príncep bisbe d'Urgell). Ordena també que sempre y quan se tingui alguna qüestió entre amos y moços y aprenents y altres particulars de l'ofici de paraires y teixidors, emperò tocant y depenent de l'ofici, que aquells (els sobreposats) puguin conèixer y decidir com experts que són y nomenats pels mateixos que fan igual feina. Que'ls paraires y teixidors de la terra no puguen haver ni rebre per ses mans, de la tela comuna, més de 9 diners (peralna); de la tela prima y bona, 10; 7 diners de les tovalloles, y de les alforges un ral per cada una, y de les flaçades de cànem 3 rals de cada una; incorreguent en un ban de 5 sous de lo contrari, aplicat a la lluminaria de dita confraria. Mana també que trenta dies abans de la festa del gloriós Sant Pere Màrtir tot cap de casa de la confraria sia tingut y hagi de pagar als sobreposats un ral cada any, y això pel servey de la dita confraria, y 2 sous bons tots els fadrins de la mateixa. Que no pugua treballar d'aquest ofici qui no sigui confrare d'aquesta confraria; y al mateix temps ordena també que no sia confrare'l que gosi jurar y blasfemar de Nostre Senyor Jesucrist, ni de l'humil Verge Maria mare seva; y sempre que algú fes lo contrari incorria

en un ban de mitja lliura de cera per la primera vegada. Si algun confrare volia passar-se mestre o tenir botiga, havia d'esser examinat pels sobreposats y confraria, y, essent trobat idoni y hàbil, havia de pagar 30 sous a la dita confraria per servey d'aquella. Ordena també que quan s'ofereixi a Nostre Senyor disposar d'algun confrare, restant la viuda y fills petits, que en tal cas la citada viuda o els fills del mentat difunt puguén tenir y posar en la botiga un mestre bilet, examinat, emperò, per l'ofici. Els sobreposats venen obligats també a revisar els pesos y alces de totes les botigues, aplicant un ban de 5 sous als fraus que trobin, ordenant també que'ls del concell de la Vall d'Andorra no tinguen que veure ni entendre en res de les coses tocants y concernents a la bona administració y regiment de la dita confraria. Y així continuen les ordinacions estatuint saviament sobre totes les qüestions que puguin presentar-se, agermanant als socis, reglamentant socors en casos de malalties, seguretats o castics en el compliment o falta dels seus devers, juntant-los en les seves festes, acompanyant-los en cas de desgracies, mancomunant saviament els seus interessos, y fent de dit curiosíssim document del segle XVII un model ont els nostres reglamentadors de treball y arregladors de la societat, podrien aprendre molt.

Dels paraires, cardaires o teixidors andorrans, que teixien els draps ab que vestien llur típic trajo'ls senzills y aleshores humils habitants de les Valls d'Andorra, sols ne queden dos en les mateixes Escaldes: un vellet alt y esquerdalenc, que vesteix el típic trajo andorrà, y un altre molt més jove, viu, petitó y rosset, els quals avuy, ensems que encara teixeixen el panyo bast y groixut que sols usen els pastors, o del quals e fan les capes o túniques dels concellers, guarden ab fidelitat les tradicions de l'antiga confraria y conserven ab religiós respecte'l llibre de llurs ordinacions y comptes, venerable monument del sentit pràctic, del candorós viure y de les sanes costums que en altres temps gosaren.

COMTE DE CARLET

Barcelona, 25 de Març de 1906

CRONICA DEL CENTRE

ABRIL DE 1907

FESTA PATRONAL DE SANT JORDI

La solemnia sessió d'aquesta diada se dedicà enguany a honrar la memoria de l'eminent excursionista D. Carles Bosch de la Trinxeria, col·locant el seu retrat a la galeria d'excursionistes il·lustres.

En l'expressat acte, afavorit per escullida concurrència, estigueren representades varies corporacions y societats, entre altres els Jocs Florals, l'Arqueològica Barcelonesa, el Centre Nacionalista, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Institució Catalana d'Historia Natural, etc., assistint en nom del senyor Alcalde 'l regidor D. Joseph M.ª Valls y Vicens.

Oberta la sessió ab oportunes paraules del senyor President, D. César A. Torras, se descobrí 'l retrat del malaguanyat escriptor montanyenc, molt ben pintat pel reputat artista olotí D. Josep Berga.

D. Francisco Maspons y Anglasesell llegí un magnífic treball biogràfic, fent remarcar la justícia ab que en Bosch de la Trinxeria podia figurar entre els més significats campions de l'excursionisme català. Seguidament se donà lectura a dos quadrets pera acabar de completar la personalitat de l'excursionista, finalisant l'acte ab un breu parlament del fill del senyor Bosch, qui en nom de la familia remercià al CENTRE EXCURSIONISTA pel record que's tributava en aquells moments a la memoria del seu pare.

CONFERENCIES

EXCURSIÓ ARQUITECTÒNICA PER L'EMPORDÀ, VALLESPÍ, CONFLENT Y VALL D'ARAN (dia 5). — Relació molt ben exposada per D. Joseph M.ª Pericas de l'excursió que l'Escola d'Arquitectura realisà an els llocs abans indicats. El gran nombre de fotografies presentades y els plans y alçats que tragueren durant el seu viatge constitueixen una prova de lo molt profitoses que poden esser les excursions quan se fan ab veritable desitg d'estudi y de divulgar després els coneixements adquirits en la mateixa. Per lo que an aquesta conferència's refereix, podem dir que fou una disertació sobre l'art romànic català, ab exemples gràfics dels principals monuments de aquest estil que per sort abunden en les susdites comarques.

NOVES ORIENTACIONS DE L'ARQUITECTURA CATALANA (dia 12). — Desenvolupà aquest interessant tema 'l president de la secció D. Geroni Martorell, demostrant en el curs de la seva disertació estar ben imposat de la materia de que tractava. Caracterisa 'l seu treball l'exposició clara y conceptes ben definits sobre la moderna escola catalana, que, defugint dels motllos vells, ha emprès nous viarans, sembrant la terra catalana d'obres verdaderament

notables admirades de propis y d'extranys. Les projeccions fotogràfiques de les que han sigut produïdes aquests darrers anys, molt nombroses per cert, corroboraren les afirmacions sentades per l'erudit conferenciant.

DE BARCELONA A BENASQUE PER BAGNERES DE LUCHON (dia 19). — Es la primera de les tres memories que ha de llegir D. Alfred Gaza ressenyant la seva llarga excursió del passat estiu per aquelles delitoses terres. Tant la relació, nodrida de notes y atinades observacions, com els clixés projectats, feren passar una bona vetllada a la concurrència, que sortí molt complaguda de la sessió.

EL CORB, COLLTORT, FINESTRES Y SANTA PAU (dia 26). — El nostre benvolgut president donà compte d'aquesta interessant excursió per ell efectuada, descrivint en la bella forma a que'ns té acostumats els magnífics paisatges d'aquelles serres, finalisant el seu treball ab unes curioses notícies de Santa Pau y son típic castell. Com en les demés sessions s'exhibiren una munió de boniques fotografies dels llocs recorreguts.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Nostre consoci D. Pelegrí Casades y Gramatxes ha continuat les conferències sobre Arqueologia, havent desenrotllat en les mateixes els següents temes:

Conferencia LIV (dia 8). — Quinzena de Grecia. — Arquitectura grega en el període homèric. — Influències de la dominació dòrica. — Materials de construcció. — Arquitectura funerària. — Creències religioses y ritus mortuoris. — La cremació dels cadavres. — Causes que motivaren el cambi de les antigues pràctiques. — *Tumulus* y altres formes d'enterraments. — Ceràmica trobada en les tombes. Assumptes en ella representats. — Costums funeraries. — Arquitectura religiosa. — A lo que quedava reduïda en aquell període. — Temples dedicats a Apol. — L'ur caràcter. — Arquitectura civil. — Muralles. — Palaus. — Diferències de cultura entre'ls grecs asiàtics y els europeus.

Conferencia LV (dia 15). — Setzena de Grecia. — Palau d'Ulises segons la *Odisea*. — Reconstrucció de M. Perrot. — Descripció de les seves parts. — Comparació ab els palaus mycènics. — Decoració dels edificis. — Escasses despulles arquitectòniques del període homèric. — Esculptura d'aquesta època. — Carencia d'exemplars. — Causa que va motivar-la. — En què van consistir les imatges sagrades. — La poesia supleix la pobresa de l'art plàstic. — Temes escultòrics. — L'orfebreria en l'època homèrica. — El suposat escut d'Aquiles. — El seu significat en l'història de l'art antic. — Estatuetes d'èbori de Dipyron. — L'ur procedència y significat. — Figuretes votives de Beocia. — Glíptica. — Pintura.

Conferencia LVI (dia 22). — Disetena de Grecia. — Arts industrials de la Grecia homèrica. — Ceràmica. — Tipus arcaics descoberts a l'Acròpolis de

Atenes. — Decoració geomètrica. — La seva època. — Caràcter. — La figura humana y dels animals com element decoratiu dels vasos pintats. — Assumptes representats en ells. — Diferent caràcter ab els de la ceràmica del període micènic. — Procedència de l'estil geomètric en la decoració de la ceràmica grega. — Exemplars procedents de Salamina, de Beocia y de l'Àtica. — Ceràmica del Dipylon. — Influències orientals. — El metall, les estofes y el trajo.

Conferència LVII (dia 29). — Divuitena de Grecia. — Idea general dels caràcters de la civilització hel·lènica en el període homèric. — La Grecia arcaica. — Sigles VIIIe al VIe abans de J. C. — Colonisació grega. — Els seus efectes en la civilització y art hel·lènica. — Caràcter de la nacionalitat hel·lènica. — Jocs olímpics, pytis, panatenees y panegiries. — Distints centres de cultura. — Efeso, Milet, Focea, Calcis y Corinte. — Factories y colònies fundades per aquelles ciutats. — Atenes y Esparta, grans centres de cultura. — Caràcters generals de l'Arquitectura grega. — Els materials. — La construcció.

En totes les conferències se projectaren exemples gràfics.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

CANÇONS POPULARS DEL PALLARS (dia 18). — Mossèn Bosch, que es un dels més entusiastes folk-loristes de la nostra terra, que no's dóna repòs pera recollir totes les notes folk-lòriques que li es possible, féu conèixer, en la forma amena en ell acostumada, diferents cançons y rondalles que té aplegades d'aquests últims temps, executant ell mateix les primeres al piano, per tot lo que va merèixer els entusiastes aplaudiments de la concurrència.

CURSET DE FOLK-LORE CATALÀ. — D. Rossend Serra, President de la Secció, ha continuat el curs de Folk-lore, desenrotllant el següent programa:

XI conferència (dia 11). — *Anotació*. — Elements que integren les espècies folk-lòriques. — Distinció entre les mateixes. — Dificultats pera aconseguir una bona anotació. — Com s'ha de fer. — Variants. — Ses causes: I. Idiomaticisme; II. Escursament; III. Allargament; IV. Desdoblament; V. Assimilació; VI. Substitució.

XII conferència (dia 25). — *Coteig*. — Coteig de variants. — Establiment de classes, espècies, formes, variants y sub-variants. — Rebuig de fragments intercalats. — Determinació d'elements que componen una espècie. — Causes de variants segons els medis d'expressió. — Variants musicals independentment de les literaries. — Importància del coteig de variants a l'establir una genealogia folk-lòrica.

(El mestre J. Masó y Goula va il·lustrar la sessió ab una serie de variants musicals que va tocar al piano.)

Com de costum, en cada conferència de la Secció, va llegir-se la

Setmana folk-lòrica, deguda a l'historiògraf D. Ramon N. Comas. Per error d'impremta no va fer-se constar així en el BUTLLETÍ del mes passat.

En l'última sessió de Folk-lore del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (4 d'Abril), D. Fidenci Kirchner va donar una conferència sobre la *Classificació rondallística d'En Hahn*, ab lo qual va acabar d'exposar la part doctrinal del cèlebre tractadista.

El conferenciant va anar descrivint els quaranta agrupaments a que's redueixen les rondalles, exposant l'argument de cada un, ab les variants que se li assignen, aclarint els conceptes mitològics a que sovint se fa alusió.

Va ser un treball exposat ab mètode rigorós de folk-lorista y tractat ab gran traça, per lo que va merèixer les felicitacions de la concurrència.

Com de costum, se va donar lectura de la *Setmana folk-lòrica*, deguda al reputat historiògraf D. Ramon N. Comas.

Els aficionats al *saber popular* esperen la continuació de l'obra d'en Hahn, que'l senyor Kirchner donarà a conèixer, fent un estudi complet de les rondalles gregues y albaneses.

NOVA

Refugi a Ull de Ter. — Els primers treballs que s'han fet pera la construcció d'un refugi en lloc tant apropiat com es l'alta vall del riu Ter, han donat un excelent resultat. L'idea ha despertat gran entusiasme entre'ls socis del CENTRE, com així va demostrar-se en la reunió tinguda pels organitzadors, qual Comissió Executiva que en aquella va nomenar-se ha rebut ja valioses adhesions, molt especialment de la comarca de Camprodon, que ha de resultar particularment afavorida. A judicar, doncs, pels antecedents que tenim y la bona disposició que observem entre'ls senyors socis del CENTRE de contribuir, ab una quota petita o grossa, a l'obra projectada, podem assegurar que aquesta quedarà llesta la pròxima temporada d'estiu, comptant com se compta ab la desinteressada cooperació de la Secció d'Arquitectura del nostre CENTRE, que s'encarregarà del plan y execució de les obres.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.